

קהילת ז'טל, השורדים והמתקוממים

העיירה ז'טל (בלארוסית: *Дзятлава*, דזיאטלבה; בליטאית: *Zietela*, זייטלה, ברוסית: *Дятлово*, דיאטלובו; ביידיש: זשעטל) נמצאת במחוז הורדנה שבבלארוס, 170 ק"מ מערבה ממינסק, וכ-150 ק"מ דרומה מווילנה. היא נוסדה בסוף המאה ה-15. ראשוני היהודים הגיעו אליה בשנת 1580. ביוני 1941, נאמדה האוכלוסייה היהודית ביותר מ-4,500 נפש.

ב-30.6.1941, 8 ימים לאחר תחילת "מבצע ברברוסה", כבשו הגרמנים את העיירה. קלמן מנוסקין, אז, בן 11, סיפר: "באותו היום עמד לבנו מפעום בראותנו את פרצופיהם המרושעים של הגרמנים הראשונים הרכובים על אופנועים, פורצים בדהרה העירה. הסתגרנו בבתים, קיוונו שיום המחר ילד נס, אך כל יום שהתחדש רק הביא עמו בשורות רעות יותר מקודמו."

פעולתם הראשונה של הגרמנים הייתה לאסור כ-80 מתושביה היהודיים של העיר, אשר שימשו כערובה נגד פגיעה כלשהי בגרמנים. הם התרו ביהודים שאפילו זריקת אבן תביא להוצאתם להורג של קבוצה זו. תוך מספר שבועות, היהודים אולצו לסמן עצמם בטלוי צהוב, נאסר עליהם ללכת במדרכות אלא על הכביש בלבד ונאסר עליהם להתקהל. הגרמנים פעלו בתכנית סדורה, המוגדרת בלוח זמנים, ועל פי רשימות שמיות חיסלו כ-120 מראשי הקהילה. בנובמבר 1941 אספו את כל הרכוש היהודי, ובדצמבר היודנראט נדרש להכין רשימה של 400 איש לעבודה בשדה התעופה בדבורץ הסמוכה.

ב-22 בפברואר 1942, קובצו היהודים לגטו, שכלל מספר רחובות הסמוכים לבית הכנסת הגדול. בין חמש לשש משפחות נאלצו לחלוק כל דירה. בכדי להכיל את כל האנשים, נבנו מיטות בקומות. חלק מהמשפחות הכינו מקומות מסתור סודיים, אשר סייעו להם לשרוד במהלך הטבח. הגטו היה מגודר בחלקו על ידי חוטי תיל, ושני שוטרים מקומיים שמרו על השער. היהודים לא הורשו לדבר עם אזרחים אחרים, מחשש שינסו להשיג אוכל מבחוץ. עם זאת, איכרים מקומיים הביאו לגטו מזון על מנת להחליפו בזהב, בגדים ופריטים אחרים. לחלק מהיהודים הונפקו אישורי עבודה והם נאלצו לצעוד בטורים מחוץ לגטו על מנת לבצע עבודות כפיה.

אלתר דבורצקי (<http://www.jwmww2.org/soldier.aspx?id=7096>), אשר מונה עם הכיבוש הגרמני, לראש היודנרט המקומי, היה מקובל מאד על כל שכבות הציבור, ידוע באומץ לבו, כושרו הרטורי והארגוני, והכיר היטב את הנוער. הוא גייס כששים מבניהם, לשירות היודנראט, למען הקמת מחתרת.

המחתרת אספה כסף מהיהודים, רכשה כלי נשק מהכפריים בסביבה. יצרה קשר עם פרטיזנים רוסיים ששהו ביערות האזור ומנהיגם - ווקהונין. והוכנה תכנית מפורטת להתקוממות. מטרתיה היו:

- להכין את המרד המזוין, במקרה שהגטו יעמוד לפני חיסול.
- לאסוף כסף כדי לקנות נשק ולהביאו אל הגטו.

ג. לשכנע את האוכלוסייה הנוצרית במקום לא לשתף פעולה עם הגרמנים.

הגרמנים חשדו, ותפסו את שלום פיולין (<http://www.jwmww2.org/soldier.aspx?id=22737>), שהיה אחד ממנהיגי

המחתרת. "הידיעה על תפיסת שלום, נפלה כרעם ביום בהיר, על יהודי הגטו. אנשי המחתרת ויהודי ז'טל, דאגו לגורלו של פיולין. הגסטפו עינה אותו ללא הפסקה, הם שרפו חלקים מבשרו כדי להכריחו לספק להם פרטים על ההתקוממות, מי המנהיגים וחברי המחתרת. שלום הוכיח גבורה עילאית וכח סבל בלתי משוער ולא נכנע עד צאת נשמתו. הוא הצליח להעביר פתקה קטנה כתובה בדמו מבעד לסורגים לפועל ניקיון יהודי שעבד בסמוך, בה כתב: 'חברים. לא בגדי. ברחו מהגטו, הצילו עצמכם ונקמו את דמי'."

ב-20 באפריל 1942, נאלצו דבורצקי ושישה חברי המחתרת בגטו לברוח ליער, בטרם יתפסו הגרמנים. היעלמותו של ראש היודנרט הרתיעה את הגרמנים, שהעמידו פרס בסך 25 אלף מרק על ראשו. תכניתם הייתה לארגן כוח פרטיזני שיתבסס על יהודי ז'טל, לשתף פעולה עם הפרטיזנים הרוסים שביער ולהציל כמה שיותר מגטו ז'טל בהקדם האפשרי. דבורצקי הוזמן לפגישה עם הדרג הבכיר של הפרטיזנים הרוסיים שביער, ובדרכו חזרה, נפל למארב של פרטיזנים אנטישמיים.

ב-29 באפריל 1942, הגרמנים עצרו את משפחתו וחברי היודנראט שהצליחו לתפוס. בשחר ה-30 באפריל, הגרמנים ומשתפי הפעולה שלהם החלו להוציא יהודים מבתיהם באמצעות מכות ובעיטות, וירו במי שלא ציית. הסלקציה נעשתה בכיכר העיר: נשים, ילדים, זקנים נשלחו שמאלה, והגברים נשלחו ימינה. כ-1,200 מאלה שנשלחו ימינה צעדו לאורך הרחובות אל יער קורפיש בגבולה הדרומי של העיר, בו הוכנו מראש בורות ירי. הטבח בוצע על ידי כוחות גרמניים מקומיים והמשטרה הפולנית.

במהלך הירי, קומיסר המחוז הגרמני, הופיע ושיחרר את מי שהיו להם תעודות המציינות את מקצועם, והחזיר כמאה איש לגטו. הטבח השני התחיל ב-6 באוגוסט 1942 ונמשך שלושה ימים. כ-3,000 יהודים נורו לתוך שלושה קברי אחים בבית העלמין היהודי, במבואותיה הדרומיים של ז'טל. כמה מאות יהודים שהסתתרו בבונקרים שהוכנו מראש, ברחו עם גמר הטבח, בהם הרב קפלן ובני משפחתו. הם הרכיבו מחנה ביער נקרשקי, שבו הצליחו לשרוד עד השחרור.

זה היה סופו של הגטו וסופה של הקהילה היהודית בז'טל.

האקציה הקדימה את המחתרת, שטרם הספיקה להתארגן. רבים ברחו אל יער ליפיצ'אני, וביניהם גם קלמן מנוסקין, ילד קטן, אשר נצמד לקירות הבתים, וזחל אל מחוץ לעיירה. "כעת כשהייתי בשדה הפתוח, הרגשתי הקלה ואמרת לי לעצמי למה ללכת בחושך. אכנס לתוך שדה החיטה ואשכב, ובבוקר השכם אמשיך לדרכי. כוחותיי אזלו, כך נשכבתי על האדמה בתוך השדה ומיד

נרדמתי. התעוררתי כאשר בחוץ האיר כבר הבוקר וקולות של בכי צעקות ויריות נשמעו מכיוון בית הקברות... כך שכבתי שעתים בתוך השדה מבלי שהיריות והצעקות והבכי נפסקו אפילו לדקה. כשסוף סוף קמתי והתרחקתי, גוים שראוני אמרו לי "מה לך לברוח? הן במוקדם או במאוחר תיתפס. גש לבית הקברות שם תפגוש את הוריך ואת כל יהודי העירייה, הגרמנים כבר דאגו והכינו לכם בורות"... הוא ברח לכפר סמוך, שם מצא חבר גוי. במשך מספר ימים נשאר בשדה, והחבר הביא לו אוכל. ביום החמישי פגש ילד יהודי נוסף, שנמלט מז'טל. יחד, המשיכו בדרכם, נדדו בין כפרי האזור, נעזרו בכפריים טובי לב שהואילו לתת להם מחסה ללילה ופת לחם. הם גם נתקלו בגוי שרצה למסור אותם לגרמנים, ובתושייה רבה הצליחו לשחד אותו במעט שהיה להם: שעון יד, נעליים חדשות ומעט כסף. מותשים הגיעו לפאתי היער, ונרדמו. בהאיר השחר, פקחו את עיניהם ולפניהם שני פרטיזנים, לבושי מדים רוסיים, חמושים ורכובים על סוסים. היו אלו וורכונים, המפקד הראשון של הפרטיזנים באזור, וסגנו ששה. הם סיפרו להם את קורותיהם, ותודרכו על ידם כיצד לנהוג ביער ואיך לחפש את הקבוצה היהודית. הילדים נכנסו בחשש ליער, ורק בערוב היום, הצליחו לחבור לקבוצה היהודית. הוא גילה בקבוצה שמנתה עשרות מיהודי ז'טל, את אביו, אמו ואחיו הגדול. שני אחיו הקטנים ברלה ושפסלה, נתפסו באקציה השנייה והוצאו להורג. אמו ניצלה בזכות תושיית הדוד, שהעלה אותה לעליית הגג בבית הכנסת, לתוכו הוכנסו כל יהודי העיר. שני הילדים הקטנים נתלשו עוד קודם מידיה, ונזרקו למשאיות. קבוצת היהודים שביער, גדלה מדי יום עד שמנתה כ- 800 איש. המטרה העיקרית הייתה הישרדות - הגנה, אוכל והלבשה לקראת החורף.

במקביל – לבנות כוח לוחם נגד הגרמנים ולנקום את דם הנרצחים. הוקם מחנה משפחות ומחנה לוחמים. הוקמו ביתנים ואוהלים, בית חולים גדול, מטבח שדה עם דוודים וכיריים, הובאו סוסים, עגלות, בהמות וכבשים, ונקשרו קשרים עם איכרי הסביבה, האוהדים את מאבקם בגרמנים. לאחר זמן מה, הוקמה ביער הסמוך יחידת פרטיזנים, בת 180 לוחמים, על טהרת יהודי ז'טל שנקראה "גדוד ז'טל". היחידה חולקה לשלוש מחלקות. היו גם כמה נשים בגדוד, שתפקידן כאחיות, טבחיות, מזכירות וכובסות. כמה מהן אף לקחו חלק בפעולות לחימה. הבסיס של היחידה היה כעשרים קילומטרים לז'טל ביער ליפיצ'אני. הפרטיזנים יצאו לשדות להחרים תבואה שיועדה לצבא הגרמני. נשק רב הוחרם ונאסף מבתי האיכרים, כמו גם מנתיבי הבריחה של הצבא האדום. הם אפילו משו שריונית מנהר סמוך, והמכונאים החזירוה לכשירות. כל פעולותיהם תואמו עם פרטיזנים סובייטים אחרים שפעלו באזור, במיוחד עם יחידת אורלנסקי המנותקת בפיקודו של וורכונין. לאחר התבססות והכשרת הלוחמים, הם יצאו לפעולות רבות, ובהן חיסול משתפי פעולה עם הגרמנים תוך הדבקת כרוזים לגופותיהם, ניתוק קווי טלפון וקשר בין הערים, מיקוש וחבלה של גשרים ופסי רכבת. הם ניהלו קרבות נגד כוחות גרמניים גדולים שהתמקמו בכפרים סמוכים, להסב להם אבדות כבדות ולתפוס נשק שלל רב. הם תקפו את פסי הרכבת בקווי ליידא-ברנוביץ', ברנוביץ'-מינסק ווולקוביסק-ביאליסטוק ושיבשו את תנועת הרכבות הגרמניות. בחורף 1942 נאסף כוח גרמני גדול שיועד לסרוק את יערות האזור, והטיל מצור של מספר שבועות על האזור, במהלכו נפלו עשרות רבות של יהודים. במהלכו הפרטיזנים הז'טלאים תקפו את מפקדת המשטרה בעירתם ז'טל. ההתקפה הייתה סמלית ובמשך רבע שעה הומטרה אש משלושה כיוונים שונים על הבניין, דבר שהותיר בהלם את הגרמנים.

הגרמנים, מצדם, הבינו שביערות ישנם כוחות רציניים, בסדר גודל של גדודים (שרובם הכילו פרטיזנים רוסיים, חלקם אנטישמים). הם התבצרו במרכזי הערים והכפרים ויצאו לצירים אך ורק בשיירות. "ההשלמה עם ההשפלה הזאת, הייתה קשה עליהם מאד. עם שהתרברב בעליונותו הצבאית נחל מפלה מפרטיזנים יהודים בעלי אומץ מסירות ותושייה".

לאחר זמן, הכוחות הגרמניים עזבו את האזור ונשלחו לעבות את החזית מול הצבא האדום. עבורם, היה זה עומס רב מדי עבורם, להחזיק כוחות גדולים למלחמה, נגד כמה פלוגות פרטיזנים.

המשפחות שהתגוררו ביערות, חיו חיים מורכבים. הן עמלו על מגורים לחורף הקשה, אך נאלצו להעתיק מדי זמן את מגוריהם עם התקרב כוחות הסיור הגרמניים. בלילות היו יוצאים לכפרים הסמוכים, ללקט מזון, לעיתים צועדים כ- 15 ק"מ כל צד. בן 12, החל קלמן לשמש כסייר עבור הפרטיזנים. בזכות שיערו הבלונדיני ומראהו הארי, הוא דמה לנער הכפר, מאשר לפרטיזן יהודי. הוא סייר בכפרים ואסף מודיעין שהועיל רבות לפרטיזנים.

לאחר שנתיים של מלחמת השרדות ונקם, היחידה הפרטיזנית הז'טלאית, שהייתה כולה יהודית חברה ב- 9 ביולי 1944 לצבא האדום, שהגיע ושיחרר את המקום, מעולם של הגרמנים. רוב הפרטיזנים, גויסו לצבא והמשיכו להילחם כנגד הגרמנים, עד לניצחון. כ- 150 מהם נפלו מות גיבורים. רבים מהם נפצעו.

לאחר השחרור עלו רובם לארץ, וביניהם גם קלמן מנוסקין (<http://www.iwmww2.org/soldier.aspx?id=31079>). את קורותיו, העלה על הכתב, בספרו "בגיטו וביער". הוא שימש כיו"ר ארגון יוצאי ז'טל בישראל, אשר פעל להנצחת קרוביהם שנרצחו בשואה וגיבוריהם שנפלו בקרבות.